

ภูมิศาสตร์ : ศาสตร์ที่ผสมผสาน ระหว่างวิทยาศาสตร์กับสังคมศาสตร์

นิสากร กลั่นรงค์*

บทนำ

คำถามที่ผู้สอนภูมิศาสตร์ หรือผู้ที่เรียนภูมิศาสตร์ มักจะถูกถามอยู่เสมอ ๆ คือ ภูมิศาสตร์เรียนอะไร จบภูมิศาสตร์แล้วไปทำงานอะไร ซึ่งคำถามเหล่านี้บ่อยครั้งที่ผู้สอนหรือผู้เรียนเองตอบไม่ได้เช่นกัน ทำให้จึงตอบคำถามนี้ไม่ได้

ผู้เขียนได้อ่านบทสนทนาบทหนึ่งในงานเขียนของ Peter Gould ที่เขียนไว้ในบทนำของหนังสือ The Geography at Work (1985) ซึ่งเป็นการสนทนาระหว่างสุภาพบุรุษ และสุภาพสตรีในงานเลี้ยงคอกเทล

"And What do you do?" She said

"Oh", I said grateful for the usual filler, "I'm a geographer. "And even as I said it, I felt the safe ground turning into the familiar quagmire, She did not have to ask the next question, but she did anyway.

"A geographer ?"

"Er.... yes a geographer," said with that quiety enthusiastic confidence that trips so easily from the tongues of doctors, engineer, airline pilots, truckers, sailors and tramps...

"Oh really, a geographer... and what do the geographer do?"

He continues : "It has happened many times, and it seldom get better. That awful feeling of desperate foolishness when you, a professional geographer, find yourself incapable of explaining simply and shortly to others what you really do."

จากบทสนทนาสุภาพบุรุษตอบคำถามสุภาพสตรีด้วยความภูมิใจว่า เขาคือนักภูมิศาสตร์สุภาพสตรีเพียงแค່ทวนคำตอบว่า นักภูมิศาสตร์หรือ แล้วไม่ได้ถามคำถามอะไรต่ออีก อาจจะเป็นเพราะเธอไม่รู้ว่านักภูมิศาสตร์ทำอะไรทำให้ไม่รู้จะถามคำถามอะไรต่อ ถ้าเป็นหมอ วิศวกร นักบิน หรือคนขับรถบรรทุกก็ยังพอรู้ว่าทำงานอะไร เธอคงถามเกี่ยวกับงานที่ทำได้ ซึ่งทำให้สุภาพบุรุษของเราต้องคิดต่อไปว่า อือ... จริง ๆ แล้วนักภูมิศาสตร์ทำอะไร มันคงเป็นความรู้สึกที่แย่มาก เมื่อนักภูมิศาสตร์ค้นพบว่าตัวเขาเอง ไม่สามารถอธิบายให้ผู้อื่นเข้าใจว่าจริงๆ แล้ว นักภูมิศาสตร์ทำอะไร

ผู้เขียนคิดว่าคงมีนักภูมิศาสตร์อีกหลาย ๆ คนที่เคยเจอสถานการณ์เช่นนี้ ผู้เขียนเองเชื่อว่าเป็นการยากมากที่เราจะตอบคำถามนี้ให้เป็นที่น่าพอใจทั้งผู้ถามและตัวเราซึ่งเป็นผู้ตอบ

ความสับสนของภูมิศาสตร์

ศาสตราจารย์ ดร.ฉัตรชัย พงศ์ประยูร นักภูมิศาสตร์คนสำคัญคนหนึ่งของประเทศไทย ได้กล่าวไว้ในบทความเรื่อง “สถานภาพ และทิศทางในอนาคตของสาขาภูมิศาสตร์” ว่า “ภูมิศาสตร์เป็นสาขาวิชาที่มีความท้าทายสูงในวงวิชาการระดับมหาวิทยาลัย ตรงที่ว่าวิชานี้ยังทำความมุ่งงนงให้เกิดแก่นักภูมิศาสตร์เอง ทั้งนี้จัดว่าเป็นคนวงใน และก่อให้เกิดความงนงให้กับคนวงนอกยิ่งไปกว่าเสียอีกในเรื่องที่เกี่ยวกับแกนกลาง (core) และความกลมกลืนของสาขาวิชาในแง่เหตุผลที่วิชานี้ถือกำเนิดมา (raison d’etre) อันเนื่องมาจากวิธีการซึ่งนักภูมิศาสตร์แบ่งรายวิชาย่อยออกไปเป็นกลุ่ม ๆ และปัญหาย่อย ๆ เป็นอันมากที่นักภูมิศาสตร์วิจัยค้นคว้าเชี่ยวชาญกับไปคนละทาง ผลสุดท้ายสรุปไม่ได้ว่าภูมิศาสตร์คืออะไร นักภูมิศาสตร์ทำอะไรกัน หรือนักภูมิศาสตร์คิดเช่นไร และทำไมจึงคิดเช่นนั้น (Johnston, 1993) สาขาวิชาภูมิศาสตร์จึงมีปัญหาในการหาเอกลักษณ์ของตนเอง มีวิกฤตการณ์ทางด้านขอบเขตและจุดยืนของวิชา และมีความขัดแย้งกันในเรื่องแนวความคิดมาโดยตลอด” นี่คือนสาเหตุสำคัญที่ทำให้ผู้สอนหรือผู้เรียนภูมิศาสตร์ไม่สามารถตอบคำถามได้ทันทีว่า ภูมิศาสตร์ศึกษาอะไรหรือทำอะไร

ส่วนผู้ที่อยู่วงนอก หรือคนส่วนใหญ่ทั่วไปก็ยิ่งมีความเข้าใจที่ไม่ชัดเจนหรือคลุมเครือเกี่ยวกับความหมายและเนื้อหาของวิชาภูมิศาสตร์ทั้งนี้สืบเนื่องจากการศึกษาภูมิศาสตร์ในระดับโรงเรียน ซึ่งเป็นการศึกษาเกี่ยวกับการท่องจำชื่อของสถานที่ต่าง ๆ เช่นภูเขา แม่น้ำ และเมืองสำคัญ ไม่มีการแสดงความคิดเห็น ดังนั้นโดยทั่วไปจึงมีผู้ให้ความคิดเห็นเกี่ยวกับวิชาภูมิศาสตร์หรือนักภูมิศาสตร์ 3 ด้านด้วยกันคือ

1. นักภูมิศาสตร์ จะต้องเรียนรู้ถึงข้อเท็จจริงต่อง ๆ เป็นจำนวนมาก เช่น จะต้องทราบจำนวนพลเมืองต่าง ๆ ทั่วโลก และสามารถระบุชื่อและตำแหน่งที่ตั้งของประเทศต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น เป็นต้น
2. นักภูมิศาสตร์ จะต้องทราบเรื่องราวเกี่ยวกับแผนที่ จะต้องทราบวิธีการทำแผนที่ และการสำรวจ
3. นักภูมิศาสตร์ จะต้องเขียนหรือบรรยาย/พรรณนาเกี่ยวกับการท่องเที่ยวได้

ข้อคิดเห็นทั้ง 3 ประการนับว่ามีส่วนถูกต้อง แต่ยังไม่ครบถ้วนสมบูรณ์สำหรับการศึกษภูมิศาสตร์ การศึกษาภูมิศาสตร์กว้างใหญ่และครอบคลุมเนื้อหามากกว่าที่คิด

ภูมิศาสตร์ศึกษาอะไร

นักภูมิศาสตร์ ศึกษาพื้นที่บนผิวพื้นโลกในลักษณะต่าง ๆ กัน นักภูมิศาสตร์มีความรับผิดชอบในการสรรหาความรู้เกี่ยวกับโลกในหลายทรรณะ ตามความเจริญก้าวหน้าของสังคม ดังนั้นความหมายและขอบเขตของวิชาจึงเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

Geography มาจากคำในภาษากรีก 2 คำ คือ Geo หมายถึง โลก (The earth) และ graphein หมายถึง การเขียนหรือพรรณนา (To write about or describe) (Nelson, 1995) ดังนั้น การศึกษาพื้นฐานของนักภูมิศาสตร์ คือการพรรณนาเกี่ยวกับพื้นที่หรือพื้นผิวของโลก นักภูมิศาสตร์ จะศึกษาเกี่ยวกับปรากฏการณ์ต่าง ๆ บนพื้นที่ ไม่ว่าสิ่งนั้นจะจัดเป็นปัจจัยทางด้านกายภาพหรือทางด้านวัฒนธรรม ทั้งที่เป็นปรากฏการณ์ที่อยู่ติดที่ (static phenomena) และปรากฏการณ์ที่เคลื่อนไหว (moving phenomena) โดยยึดพื้นที่เป็นแกนกลางสำหรับวิเคราะห์

ในการศึกษาปรากฏการณ์ต่าง ๆ นักภูมิศาสตร์จะมีคำถามที่สำคัญคือ “ที่ไหน” และ “ทำไม” นักภูมิศาสตร์จะถามว่ามีสิ่งต่าง ๆ อยู่ที่ไหนบ้าง ซึ่งเป็นการพิจารณาถึงการจัดการ (arrangement) ของคนและกิจกรรมต่าง ๆ บนพื้นผิวโลก เพื่อให้ทราบว่ามีอะไรหรือมีมนุษย์อยู่ที่ไหนบ้าง แต่นักภูมิศาสตร์มิได้ตอบคำถามเพียงแค่นั้น ยังถามต่อไปอีกว่า ทำไมคนหรือกิจกรรมจึงถูกจัดให้อยู่ในลักษณะเช่นนั้น ในปัจจุบันนักภูมิศาสตร์เน้นการศึกษาถึงการจัดการพื้นที่ในด้านรูปแบบและกระบวนการเป็นการวิเคราะห์พื้นที่ เพื่อหามาตรการที่เหมาะสมในการเข้าใจพื้นที่ โดยหวังที่จะจัดการและวางแผนพื้นที่ต่อไปในอนาคต

นักภูมิศาสตร์จึงมีความคล้ายคลึงกับนักวิทยาศาสตร์ธรรมชาติสาขาอื่น ๆ ในฐานะที่ทำการศึกษหรือเกี่ยวข้องกับพื้นผิวโลก แต่นักภูมิศาสตร์ศึกษาพื้นผิวโลกจากแนวความคิดหรือมุมมองทางด้านสังคมศาสตร์ นักภูมิศาสตร์ศึกษาโลกในฐานะเป็นสภาพแวดล้อมของมนุษย์ ศึกษาสิ่งแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อมนุษย์ ว่ามนุษย์อาศัยและดำรงชีพอย่างไร นอกจากนี้ยังศึกษาถึงสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์ดัดแปลงและก่อสร้างเพิ่มเติมขึ้นด้วย

จุดสนใจของนักภูมิศาสตร์มุ่งไปที่การจัดการทางพื้นที่ของมนุษย์และความสัมพันธ์ทางนิเวศวิทยาระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม นักภูมิศาสตร์พยายามแสวงหาวิธีการที่จะปรับปรุงการใช้พื้นที่และทรัพยากรให้มีประสิทธิภาพและเน้นถึงบทบาทของการจัดการเกี่ยวกับพื้นที่ที่เหมาะสม จะเห็นได้ว่าคุณลักษณะเด่นเฉพาะของนักภูมิศาสตร์ที่แตกต่างจากนักวิชาการด้านอื่น ก็คือ นักภูมิศาสตร์จะศึกษาเกี่ยวกับตำแหน่งที่ตั้งสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ และนักภูมิศาสตร์ทราบและตระหนักถึงความหลากหลายทางพื้นที่บนผิวพื้นโลก

สรุป

ผู้เขียนขอยกข้อความของ ศ.ดร.ฉัตรชัย พงศ์ประยูร มากล่าวอีกครั้งว่านักภูมิศาสตร์ที่แท้จริงก็ไม่แตกต่างจากนักวิชาการ ทางด้านวิทยาศาสตร์ และทางด้านสังคมศาสตร์ แต่ที่แตกต่างกันก็คือ ภูมิศาสตร์เป็นศาสตร์ที่มีเนื้อหา มีวิธีการ เทคนิคหลายแบบ และมีหลักปรัชญาที่หลากหลายและเปลี่ยนแปลงไปตามวิวัฒนาการของสังคม ผู้ที่จะเข้าใจนักภูมิศาสตร์ถูกต้องก็คือผู้ที่ติดตามความเปลี่ยนแปลงของสังคม และต้องสนใจศาสตร์ทางพื้นที่เป็นพิเศษ จึงจะวิเคราะห์ได้อย่างถูกต้องว่าสาขาภูมิศาสตร์ คืออะไร

หนังสืออ้างอิง

ฉัตรชัย พงศ์ประยูร. 2527. แนวความคิดทางภูมิศาสตร์. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช.

_____. 2532. ศาสตร์ทางพื้นที่ บทอ่านทางภูมิศาสตร์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

_____. 2539. "สถานภาพและทิศทางในอนาคตของสาขาวิชาภูมิศาสตร์" ใน วารสาร
ภูมิศาสตร์. 21 (เมษายน 2539) หน้า 1-10

เสน่ห์ ญาณสาร. 2539. ประวัติแนวความคิดทางภูมิศาสตร์ภายหลังสงครามโลก ครั้งที่สอง.
เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

Nelson, Ronald E. Robert E. Gable and James W. Vining. 1995. Human Geography People,
Cultures, and Landscapes. New York : Saunders College Publishing